

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının aparıcı nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətləri olmuş Əhməd Ağaoğlu (1869-1939) ilə türkçülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımlayan bir sıra şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin əsasən ad çəkmədən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər həmin şəxslərin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

1954-cü il seçimlərində artıq Məclisdə deyildi. Yenə universitet kürsüsünə qayıtmışdı. Həm də daha yorulmuş bir ruhla. Atamın bu xanım dostu ilə bir də heç vaxt üz-üzə gəlmədim. Mən həbs olunub Yassıadaya¹ aparıldıqdan sonra böyük bacım Tezler² tez-tez görüşürmüş. Hər dəfə məni və ümumilikdə məhkumları soruşurmuş. Ölümündən qurtardığıma görə çox sevinmiş. Bir ara kitablarını, ələlxüsus da son kitablarını Qayseri cəza evinə, mənə və tale dostlarıma göndərmək üçün hazırlayırmış. Lakin bu ərəfədə səhhətimdə problem yaranmış. Artıq çox qocalmışdı. Bir az da hafizəsi pozulmuşdu. Bəzən hadisələri qarışdırır, durduğu yerdə söhbətə dəxli olmayan mətləblərdən söz açmış. Amma onun sənət həyəcanı, sənətkar ruhu həmişəki kimi canlı və diri imiş. Son romanında xəstəliyindən duyduğu rahatsızlıq və sıxıntılardan bəhs edəcəkmış. Adını da "Əzab qarısı" qoymaq niyyətində imiş...

Siyasi hissə müdiri

Atamla birlikdə İstanbul polis müdirliyinin dar, qaranlıq dəhlizinin sonundakı qapıdan içəri girdiyimiz zaman bizi qarşılamaq üçün ayağa qalxan adamı görün-cə tez bir addım geri çəkildiyimi yaxşı xatırlayıram. Hərbi muzeydə sıra ilə yan-yanı duran başları dibdən qırılmış, bığlarının ucu aşağı sallanmış, iri gözləri bir az hiddət, bir az da heyrətlə açılmış, yupyumru bəyaz sifətlərində yanaqlarının qırmızılığı aydın görünən Yeniçəri³ heykəllərindən tam eynisi qarşımda dayanmışdı. O gündən sonra bu üzə hər yerdə əskilməyən maraqla baxdım. Çağaloğlu hamamının yanındakı kiçik evlərinin yanqaranlıq otaqlarında, Samsunda erməni məhəlləsinin gözəl, zərif köşklərindən birinin eyvanında, Ankarada Əmniyyət baş müdirliyinin böyük, süslü, tünd rəngli kabinetində bu sifət dəyişmədən, yalnız bığları yavaş-yavaş kiçilərək ən sonda yox olmaq şərti ilə heç dəyişmədi. Sanki onun səsi də üzünün bir parçası idi - ciyərindən gələn bir az kobud, dadlı, fəqət sət bir səs. Boyu da bu sifətə, bu səsə çox uyğun gəlirdi.

Atamın dostları

Atamın ailəliklə çox tez-tez görüşdüyü dostlarından idi. Xanımı şişman, qarayanuz, gözəl olmasa da, Orta Anadolunun qalın, İstanbulun isə incə şivələrini dinləyənləri yormadan biri-birinə qarışdıraraq danışan ürəyayətli qadın idi. Bir qızı, iki oğlu analarından daha çox atalarına oxşayırdılar. Böyük oğlu elə bil lap atasının eyni idi.

İstanbul Polis müdirliyi siyasi şöbəsinin müdiri İttihad və Tərəqqi dövrünün hökumət adamı kimi ən çox etimad olunan, güvənli xarakter sahiblərindən biri sayılırdı. Özü heç zaman ittihadçı olmamışdı. Amma taleyini bir yandan şəxsi dostluqları, o biri yanda rəsmi vəzifəsinin mahiyyəti baxımından ittihadçılarla paylaşırdı. Mütərikədə ingilislərin birincilər sırasında yaxalayıb Bəkir ağa bölüyünə gətirdikləri, Maltaya sürgün etdikləri şübhəliyərdən biri də o idi. Əsarətdən qurtular-qurtulmaz Anadoluya keçdi, müxtəlif səbəblərdən çox önəmli kosmopolit mühit olan Samsuna polis rəisi təyin edildi. Bunun ardınca da müxtəlif vəzifələrdə çalışaraq Əmniyyət baş müdirliyinə qədər yüksəldi.

Məşrutə və Cümhuriyyət dövrünün polisində atamın bu dostunun unudulmayacaq xidmətləri var. Birinci Dünya müharibəsində İttihad və Tərəqqi

liderlərinə gecələr rahat şəraitdə yatmaq imkanı yaradan təhlükəsizlik tədbirlərini kimsəyə problem açmadan həyata keçirməyi bacarırdı. Həm də bu işi elə səviyyədə görürdü ki, şöhrət, etibar və insanlıqlarına görə öz əli ilə, yardımçıları və nəhayət, komissarları ilə birlikdə həbsə və ya sürgün yerinə getmək üçün gəmiyə, bərəyə, qatara, maşına mindirdiyi bütün insanlar həyatlarının sonuna qədər ondan minnətdarlıqla bəhs etmişdilər.

Mütərikə ilə bərabər yaxalanıb çeşidli əqibətlərə sürüklənə biləcəyi ehtimal olunan adamları tutduğu vəzifədən alınmasından az öncə xilas etməyi, ölkədən qaçırmağı bacarırdı.

Cümhuriyyət dövründə atamın polis müdiri dostu İttihadçılar zamanında qazandığı təcrübələrdən də istifadə edib ölkənin yeni polis təşkilatını, demək olar ki, təkbaşına qurdu. Bu dəfə də Cümhuriyyət polisləri onun sayəsində özləri və fəaliyyətləri üçün tam bir əmniyyət mühitinin yaradıldığına şahid oldular. Qanunu bütün tələbləri ilə gözlərini qırpmadan əski dostları üzərində də tətbiq edirdi. Bir zamanlar bərabər çalışdığı insanları hökumətin, yaxud dövlətin təhlükəsizliyi düşüncəsi ilə lazımı anda ən ciddi sərtliklə vəzifədən uzaqlaşdırmaqda tərəddüdə əsla yol vermirdi.

Fəqət bu dövrdə onun da daha çox daxilinə baxan yeni üzü meydana çıxmışdı. Vicdanı və ağı ilə baş-başa qaldığı anlarda, çox yaxın, məhrəm saydığı bir neçə dostu ilə dərhləşmək imkanı qazandığı saatlarda gəncliyinin həyəcan dolu idealist illərini xatırladığı məqamlarda özünü sarıncə, az qala uzaqdan gələn yanıq qoxusu xatırladacaq dərəcədə xəfif, yaxud dərinlərdən gələn həzin vicdan titrəmələrinin içini, varlığını xırpaladığını görürdü.

Belə hissə və düşüncələri artıqca daha çox qabığına çəkilir, peşəindən soyumağa başlayırdı. 1933-cü ildə Ankarada dövrün

Amma üz tutduğu adamların hamısı ona arxa çevirdi. Bir neçə ay sonra Spartaya, ardından isə Kütahyaya vali göndərildilər. 1946-cı il seçimləri keçiriləndə bu şəhərdə idi. Seçkilərlə bağlı aldığı bütün işarətlərə əhəmiyyət vermədən bu dəfə də tərəfsizliyini pozmadı. Həmin dövrdən qalma çox canlı bir xatirəsi də var:

Seçimlərə Xalq Partiyasının təmsilçisi kimi göndərilən çox nüfuzlu bir şəxs ondan səsvermənin nəticələrinin dəyişdirilməsini tələb etmişdi. Müsafirinin tələbini eşidərkən onun üzünə nifrətlə baxaraq hayqırırmışdı:

"Evidmə olmasaydınız, sizi buradan biabırçılıqla qovardım".

Bu hadisə Kütahya demokratlarının vali ilə bağlı şübhələrinin üstündən birdəfəlik xətt çəkmişdi. Seçimlərdən bir neçə ay sonra pensiyaya çıxdı, bir daha meydana görünməmək şərti ilə həmidən, hər kəsdən uzaqlaşdı.

O qədər uzaqlaşdı ki, 1949-cu ildə haqqın dərgahına qovuşana qədər atamın bu dostundan heç bir xəbərilmədi.

¹ Mərmərə dənizində, İstanbula yaxın məsafədə yerləşən ada. Türkiyə Dəniz Qüvvələrinə məxsusdur. 1960-cı il 27 may hərbi çevrilişi nəticəsində hakimiyyətdən devrilən Demokrat Partiyasının liderləri burada saxlanmış və məhkəmə prosesləri də eyni adada keçirilmişdi.

² Tezer (Təzəxanım) Taşqıran (1907-1979) – türk pedaqoq, siyasətçi, yazıçı. Əhməd Ağaoğlunun qızı, Səməd Ağaoğlunun bacısıdır. 1941-1953-cü illərdə Kastamonu və Qarsdan Türkiyə Böyük Millət Məclisinin üzvü olmuşdu. Məntiq, vətəndaş hüquqları və qadın haqlarına dair bir sıra əsərlərin müəllifidir.

³ Yeniçəri – 1365-1826-cı illərdə Osmanlı imperatorluğunda nizami piyada hissələri. XVII əsrin sonlarına qədər bir qayda olaraq təəssübkeş müsəlman ruhunda tərbiyə olunan və mükəmməl hərbi təlim gören xristianlardan təşkil edilirdi.

⁴ Sonralar Türkiyə Cümhuriyyətinin görkəmli dövlət adamlarından biri kimi tanınan, daxili işlər naziri, baş nazir kimi mühüm postlar tutan Şükrü Saracoğlu Birinci Dünya müharibəsindən sonra həmin dövrdə İttihad və Tərəqqi hökumətinin təhsil müfəttişi vəzifəsində çalışan Əhməd Ağaoğlunun yardımı ilə İsveçrəyə ali təhsil almağa göndərilmişdi. Lakin 1930-cu illərin ortalarında magistr təhsilini tamamlaymaq üçün Fransaya gedən Səməd Ağaoğluna etimadsız yanaşmış, "vaxtı ilə cibində rus pasportu daşıyan bir adamın oğlunun" xaricdə təhsil almasına məqsəduyğun saymamışdı. Müəllif həmin hadisəyə işarə edir.

Davamı gələn sayımızda

Tərcümə edən:
Vilayət QULİYEV, professor